
POLITIKATÖRTÉNET

CSAPODY TAMÁS

Passzív rezisztencia szekunder formái Magyarországon 1848 és 1865 között

„Peragit tranquillq potestas, quæ violentia nequit”
(Véghez viszi a csendes erő, amit nem tud az erőszak megtenni)*

BEVEZETÉS

A magyar passzív rezisztencia mozgalmi meghatározottságáról, személyi vonatkozásairól és időbeli tagolódásáról megoszlik a szakirodalom. A szakirodalom a passzív rezisztencia témáját és jelentőségét szinte kizárólagosan Deák Ferenc személyén, életén és politikai meggyőződésén, valamint munkásságán keresztül látja. E megközelítés meghatározóan Deák Ferenc személyére fókuszál, a deáki életmű részeként tárgyalja a passzív rezisztenciát és Deák életének egyik periódusának tekinti a passzív rezisztencia korszakát. Deák Ferenc politikai nagysága, a kortárs és az egyetemes magyar történelemben betöltött kimagasló szerepe, továbbá a passzív rezisztencia vonatkozásában vitt vezető szerepe ellenére ez a megközelítés leszűkíti a passzív rezisztencia értelmezési keretét.

A másik uralkodó felfogás szerint a passzív rezisztencia időszakának a forradalom és szabadságharc leverését követő éveket tekintik. Utóbbi esetben sem egységes a szakirodalom, mert

* Toldy Ferenc által szerkesztett Új Magyar Múzeum című, 1850–1860 között megjelent lap mottója.

a passzív rezisztencia időszakának kezdetét gyakran 1849-re, máskor pedig 1850-re teszi, míg annak befejeződését általában 1859-re vagy 1860-ra, máskor 1861-re, sőt néha 1867-re. További időbeli bizonytalanságot okoz, hogy a passzív rezisztencia bizonyos megnyilvánulási formái már az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc kitörése előtt, a reformkor időszakában (1825–1848), sőt azt megelőzően is, már az 1820-as évektől is léteztek.

A PASSZÍV REZISZTENCIA MEGHATÁROZÁSA

A magyar passzív rezisztencia mozgalmi meghatározottságáról, személyi vonatkozásairól és időbeli tagolódásáról felvetődő kérdéseket akkor tudjuk megválaszolni, ha meghatározzuk a passzív rezisztencia mibenlétét. Mi tehát a passzív rezisztencia, amit a forradalom után élt kortársak „tempós kényelmességnek”, „hosszas latolgatásnak”, „halogatásnak”, „nem egyezkedő kivárásnak”, „passzív nemzeti ellenállásnak”, „kivárási politikának” és „szenvetőleges ellenállásnak” neveztek?

Az angol szakszótárak egyik meghatározása szerint a passzív rezisztencia (passive resistance) az erőszakmentes ellenállás szinonimája, amely kormányellenes békés tiltakozást jelent (formája a böjt és az együttműködés megtagadása) (1). Egy másik meghatározás szerint a passzív rezisztencia különböző demonstrációs technikák alkalmazásával a kormánnyal való együtt nem működést jelenti. A hatalom elleni erőszakmentes tiltakozás annak érdekében történik, hogy a jogrendet vagy a politikai rezsimit megváltoztassák vagy legalábbis engedelményeket csikarjanak ki. Megnyilvánulási formái a tömegdemonstráció, az engedelmség visszautasítása, a kötelező ruhaviselet elutasítása, a jogszabályok és az adófizetés elutasítása, épületek elfoglalása, utcai blokád, munkamegtagadás, gazdasági bojkott és „hasonló akciók” (2).

Valamennyi meghatározás utal a passzív rezisztencia gyakorlatát a világgal leginkább megismertető Mahatma Gandhira (1869–1948). Ugyanakkor Gandhi Deák Ferenc halála előtt hét évvel és a magyar passzív rezisztencia korszakát egész biztosan lezáró kiegyezés (1867) után két évvel született. (Gandhi az első passzív ellenállás szervezetét 1906-ban hozta létre Johannesburgban.) A világ azonban a passzív rezisztencia fogalmát elsődlegesen Gandhihoz köti, így a Gandhi-féle passzív rezisztencia elmélete és gyakorlata megkerülhetetlen.

Gandhi és az őt interpretáló szakirodalom általában négy fogalom együttes értelmezésében tárgyalja, egymással való összefüggésében vizsgálja a passzív rezisztenciát. A passzív rezisztencia fogalmát az erőszakmentes együtt nem működés (nonviolent non-cooperation), a polgári engedetlenség (civil

disobedience), az erőszakmentes ellenállás (nonviolent resistance), illetve az erőszakmentes politikai akciók (politics of nonviolent actions), valamint a szatjágraha (satyagraha) fogalmi mentén határozhatjuk meg.

A passzív rezisztencia képviselői és gyakorlói az erőszakot elvileg nem utasítják el – mondja Gandhi – és, ha ismét kedvező alkalmuk nyílik rá, akkor az igazuknak (érdekeiknek) erőszak alkalmazásával (pl. forradalom, szabadságharc) szereznek érvényt. Gandhi szerint „a passzív rezisztencia a gyengék fegyvere” (3).

A passzív rezisztencia a katonai és politikai „erőszak-kapacitás hiányából” ered, amely „lehet egy erőszakos mozgalom kezdeti fázisa, de lehet utóvédharc is, olyan magatartás, amelyet a forradalom reménye vagy emléke táplál” (4). A passzív ellenállás stratégiáját választók tehát már vagy még képtelenek az erőszak alkalmazására. Gandhi szerint a passzív ellenállás és a szatjágraha között olyan különbség van, mint „az északi és a déli sark között” (5), ugyanis a szatjágraha (igazsághoz való ragaszkodás, igazság hatalma, igazságtalan törvények elutasítása) legalább két fontos vonatkozásban tér el a passzív rezisztenciától. A szatjágraha ugyanis nemcsak politikai stratégia, hanem életszemlélet és életmód is egyben, amely magában foglalja az egyszerű és dolgozó életre, az emberek tiszteletére és a társadalmi igazságtalanságok felszámolására irányuló törekvést is. A másik alapvető különbség az, hogy a szatjágraha az erőszak elvi elutasítását várja el követőitől. Ők az erőszakos harcra is képesek lennének, de a szatjágraha az erőszakot minden körülmények között elvető emberek, csoportok, mozgalmak politikai harcmodora. A szatjágraha az erők politikai fegyvere (6). Gandhi szerint „az együtt nem működés az állammal való együttműködés megtagadását jelenti”, amikor az állam az együttműködésre kötelezettek szemében „korrupttá válik”, azaz politikai értelemben romlott és züllött lesz (7). Az együtt nem működés Gandhinál „nem a passzivitás állapota”, hanem a „legintenzívebb aktivitás állapota”, amely „sokkalta aktívabb, mint a külső ellenállás vagy az erőszak”. Szerinte a „passzív rezisztencia hamis megjelölés az együtt nem működésre”, mivel utóbbinak nemcsak erőszakmentesnek kell lennie, de az együttműködés megtagadását „a büntetés, megtorlás, rosszindulat vagy gyűlölet minden gondolata nélkül kell” gyakorolni (8).

Gandhinál „a polgári engedetlenség az olyan törvényes előírásokkal való szakítást jelenti, melyek erkölcsi szempontból megtámadhatók” (9). A polgári engedetlenségnek – mondja Gandhi – nemcsak erőszakmentesnek és nyilvánosnak kell lennie, hanem az érte kiszabott büntetést „készséggel” kell vállalni (10). Gandhi éppen ezen kritériumok be nem tartása miatt nem tartotta Henry David Thoreaut (1817–1867), „A polgári engedetlenség iránti kötelezettségről” című klasszikussá vált mű

(megjelenés éve: 1849) szerzőjét, a polgári engedetlenség fogalmának megalkotóját (11) „az erőszak-nélküliség meggyőződéses élharcosának” (12). Véleménye szerint Thoreau polgári engedetlensége „csak az adótörvényekre szorítkozott” és izolált egyének akciója volt. A Gandhi-féle polgári engedetlenség ezzel szemben mindig erőszakmentes, minden erkölcstelen törvény ellen tiltakozik és tömeges cselekvés. Gandhi szerint a polgári engedetlenség az együtt nem működés legszigorúbb formája, miközben mindkettő „alkotórésze a szatjágrahának”.

A Gandhi-féle tipológia szerint tehát mind a passzív rezisztencia, az együtt nem működés és a polgári engedetlenség része az általa „legjobbnek tartott” szatjágrahának, és amelyek mindegyike erőszakmentes ellenállás és erőszakmentes politikai akció. Gandhi erőszakmentes mozgalmi tipológiájának legalján tehát a passzív rezisztencia áll, amit az együtt nem működés, majd pedig a polgári engedetlenség követ. Mindezeket valamilyen formában, részben vagy egészben integrálva, a mozgalmi értékhierarchiájának csúcán a szatjágraha mozgalom áll. Egy-szersmind mind a négy tiltakozási forma beletartozik egy jóval nagyobb gyűjtőkategóriába, az erőszakmentes ellenállás és erőszakmentes politikai akció fogalmi körébe.

A passzív rezisztencia *Gandhi-féle* meghatározása tehát olyan, az együtt nem működés, a polgári engedetlenség és a szatjágraha elemeit tartalmazó erőszakmentes ellenállás, erőszakmentes politikai tiltakozó akciók sorozata, amely minden esetben erőszakmentes, de amelynek követői nem állnak az elvi erőszakmentesség talaján. A passzív rezisztencia a gyengék fegyvere, mert az az erőkapacitás hiányából ered. Nem kritérium, hogy képviselői az ellenfél megbüntetését elvessek vagy ellenfeleiket ne gyűlöljék, továbbá, hogy a passzív rezisztencia egész életszemléletüket áthassa. A passzív rezisztencia lényege a hatalommal való tömeges méreteket öltő, nyílt együtt nem működés, anélkül, hogy a passzív rezisztenciát gyakorló magatartásuk büntető jellegű következményeit is vállalják.

Gene Sharp az erőszakmentes politikai akciókról írt háromkötetes klasszikus művében az erőszakmentes akciók 198 formáját írja le (13). Gene Sharp két helyen említi Deák Ferencet és 19 helyen az 1848–1849 utáni magyar erőszakmentes politikai ellenállási formákat, amit passzív rezisztenciaként ismer a magyar történelem és a világ (14). Gene Sharp a Deák Ferenc fémjelezte erőszakmentes ellenállást a Gandhi előtti erőszakmentes küzdelem egyik példajaként említi (15). Gene Sharp szerint a Deák-féle erőszakmentes politikai ellenállási formák egyik része az osztrák abszolutisztikus hatalom elleni tiltakozások (törvények végrehajtása elleni bojkott; gazdasági bojkott; kormányzati állások és beosztások bojkottja; állami jövedelmek elutasítása; vallási felügyelet elutasítása; a hatalom működésének erőszakmentes akadályozása; együtt nem működés a soro-

zohatóságokkal és a bevonulás megtagadása, dezertálás), míg a másik része az alternatív – nemzeti és független – cselekvési formák kidolgozására, ellenlépések megtételére irányul (alternatív nemzeti intézmények kiépítése, saját jogszabályalkotás, erőszakmentes gazdasági visszavágás; erőszakmentes kényszer alkalmazása, saját kulturális világ megteremtése) (16). Mindez csoportosítható úgy is, hogy a passzív rezisztencia egyik oldala az osztrák elnyomó hatalom tagadása és annak működésének akadályoztatása, míg a másik oldala egy ezzel ellentétes folyamat indukálása. A passzív rezisztencia egyik irányban „destruktív”, míg a másikban „progresszív”, az egyik irányba passzivitással akarja a közös (együttes) cselekvés kényszerét kikerülni, miközben valaminek az örökös elutasítása voltaképpen aktivitást igényel. A másik irányban pedig aktívan küzd a függetlenség kivívásáért. Az irányok minden esetben egyértelműek, hiszen a törvényes (legális) hatalommal, annak formáival, erőszakszervezeteivel, vám- és adókötelezettségeivel, katonai rendszerével, szimbolikus megnyilvánulásaival stb. áll folyamatosan és intenzíven szemben. A másik oldalon pedig a törvényes, de az adott közösség (nemzet, vallás, politikai elit stb.) által legitimnek nem tartott elnyomó hatalommal szembeni alternatív megoldások („alternatív állam” és állami intézmények kiépítése stb.), nemzeti célok (szabadság, függetlenség stb.) állnak. Az egyik oldalon nem akar politikai-katonai-civilizációs „közösséget” vállalni az elnyomókkal, a másik oldalon viszont aktív közösségépítő, összetartást növelő, identitást erősítő, mozgósító és szervezőmunkát fejt ki.

Mindent egybevetve (17) a passzív rezisztencia olyan, az államhatalommal szembeni erőszakmentes és nyílt ellenállás-sorozat (politikai ellenállási forma), amely az alkotmányellenes kormányzást (igazságellenes politika érvényesülését) azzal akarja megakadályozni (megbénítani), hogy az államhatalmi tevékenységben nem vesz részt (elutasítja az együttműködést). A passzív rezisztencia (részvétlen ellenállás) elsődlegesen a polgári alkotmányokban rögzített közteherviselés (adó-, vám- és illetékfizetés), hadkötelezettség (újoncállítás, besorozás, katonai szolgálat) és közhivatal-viselés megtagadásában nyilvánul meg (*primer formák*). Másodlagosan pedig minden olyan emberi jogokkal összefüggő, politikai és katonai elnyomást megtestesítő morális vagy írott normával való szembeszegülést (elutasítást) jelenti, amely alkotmányellenes vagy igazságtalan (*szekunder formák*). A passzív rezisztencia továbbá olyan közösségi, közösen felmutatott politikai ellenállási forma, amely tétlenséget, szenvedőleges magatartást, közömbösség mutatasát, veszteségek elviselését; valamint cselekvést, aktív szervezőmunkát, tudatos szellemi és infrastrukturális építkezést, új minőség kialakítását együttesen jelenti. (A passzív rezisztencia *általános meghatározása*.)

A passzív rezisztencia magatartási formái, eltérő módon és intenzitással, de jelen voltak a reformkor előtt és alatt, egészen a forradalom és szabadságharc kitöréséig, majd leverését követően egészen a kiegyezésig. Ezzel együtt nem vitás, hogy a passzív rezisztencia legintenzívebb időszaka az 1848–1849 és 1865 közötti 16–17 év.

A PASSZÍV REZISZTENCIÁT KIVÁLTÓ OKOK

Az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc leverését követően az osztrák udvar a magyar önálló államiság teljes felszámolását és a véres megtorlást határozta el. Magyarországon a szabadságharc leverése után ostromállapotot vezettek be, a közigazgatás és a bírászkodás teljhatalmú katonai vezetők kezébe került. A katonai és a polgári kormányzatot egyesítették. Az országot területileg feldarabolták, megszüntették területi egységét, a természetes földrajzi kapcsolatokat szétszakították és öt katonai területet alakítottak ki. Magyarországon megszüntették a csendőrséget („közbiztonsági őrséget”). Az önkormányzati jogok megszűntek, a hivatalnoki állásokat csak az osztrák kormány támogatói – elsődlegesen a középnemesi értelmiség tagjai – nyerhettek el. A magyar arisztokrácia politikai vezető szerepe megszűnt. A birodalmi centralizáció bürokratikus kormányzati móddal és az osztrák birodalomba való beolvasztás politikájával párosult. Megkezdődött Magyarország politikai, gazdasági és kulturális értelemben vett gyarmatosítása. A hivatali nyelv, tehát a közigazgatás és valamennyi politikai hatóság nyelve kizárólag a német lett. Ausztria érezte – a monarchia többi tagállama felé is – kulturális fölényét, és politikai akarat rangjára emelkedett az erőszakos németesítés (germanizálás).

A megtorlások vonatkozásában a kegyetlenségeiről hírhedt tábornok, Haynau kapott szabad kezet. Aradon kivégezték a forradalomban résztvevő 13 volt császári honvéd főtisztet, Pesten pedig Batthyány Lajost (1849. október 6.), az első felelős magyar kormány vezetőjét. A katonai bíróságok összesen mintegy 500 embert ítéltek halálra és közülük 114 főt ki is végeztek, továbbá 1765 esetben szabtak ki súlyos börtönbüntetést. A börtönök megteltek politikai foglyokkal. Mintegy 50 ezer volt magyar honvédot kényszerítettek a császári hadseregben való szolgálatra, büntetőszázadokba Itáliába. Új fegyveres szervezetet hoztak létre (zsandárság) és széles körű besúgórendszert építettek ki.

Mindez így együtt olyan „nyílt hadüzenet volt” a magyar nemzet, a magyar függetlenség és a magyar nyelv ellen, hogy „az ország lakossága egyszerűen kénytelen volt rá válaszolni, ha fenn akart maradni” (18). A nemzet léte vagy nem léte forogott kockán. „Eldöntendő dilemma az új kormányzati rendszer-

rel való kollaboráció vagy az azzal való szembenállás stratégiája közötti választás volt.” (19) A magyar főnemesség, parasztság, polgárság, értelmiség, a forradalom után itthon maradt hányada és az emigrációba kényszerültek számot tevő része „úgy döntött”, hogy a fennmaradást választja. Ez a szembenállással és a kollaboráció elutasításával járt együtt, amelyek viszont azt jelentették, hogy egy „új háború kezdődött a császári ház és Magyarország között” (20). „Új és sokszor láthatatlan, titkosan vívott” „a létért folytatott könyörtelen függetlenségi harc kezdődött” (21). „Vívták ezt fegyverrel, de vívták szóval, nyomtatott betűvel, mezőgazdasági kiállítással, vallásos zarándoklattal, festményekkel” és „vívták színházakban, vívták a piacon, vívták templomokba, vívták a tőzsdén és a párizsi, londoni, hamburgi újságok hasábjain” (22), azaz a passzív rezisztencia különböző formáival.

TÁRSADALMI ELLENÁLLÁSI STRATÉGIÁK

Erőszakos és erőszakmentes ellenállási formák

A társadalmi ellenállási stratégiák egyik része erőszakos volt. Az újabb szabadságharc előkészítői, a fegyveres szabadcsapatok szervezői, a gerillaharcmodort választók, a császár elleni merényletben és túszejtésben gondolkodók (23) tartoznak ide, akiket aztán kivégeztek vagy hosszú börtönbüntetésre ítélték (24). Ezen fegyveres társadalmi ellenállási stratégiákat – erőszakon alapuló megközelítésük miatt – egyértelműen nem sorolhatjuk a passzív rezisztencia körébe. Felvetődik azonban a kérdés, hogy ezen elszigetelt erőszakos szervezkedések nyomán létrejött, ezekkel szimpatizáló széles körű „csendes egyetértés” (25) minek minősül? Passzív ellenállás volt-e például a Ferenc József elleni merénylet (1853. február 18.) sikertelenségét megünneplendő hálaadó miséken való részvétel elutasítása vagy a merénylet sikertelensége miatti lakossági sajnálkozás (26)? Egyértelmű, hogy az abszolutista császár önmagát és ezáltal politikai rendszerét akarta kötelező erővel vagy anélkül – birodalomszerte – megünnepeltetni. A Gandhi-féle definíció szerint egyiket sem soroljuk a passzív rezisztencia körébe tartozónak, mert azok a császár erőszakos halálával való egyetértést fejezik ki (megjelenik az erőszak motívuma). Ugyanakkor a passzív rezisztencia általános definíciója szerint beletartozik ebbe a kategóriába, hiszen egy politikai tartalmú, igazságtalan elvárásnak való meg nem felelést mutatja (szekunder forma). Résztelenségben megnyilvánuló országos tiltakozást mutat, amely nyílt volt és önmagában véve erőszakmentes.

Más a helyzet a Rózsa Sándorral (1813–1878), a leghíresebb magyar betyárral és általában a betyárokkal kapcsolatban (27).

A betyárok az Alföldön és a Dunántúlon szabad életet élő, a mindenkori fennálló renddel szemben álló, felfegyverkezett bandák voltak. Rózsa Sándor betyár csapatával a szabadságharc oldalára állt, és jelentős veszteségeket okozott a császári csapatoknak. A szabadságharc leverés után is Habsburg-ellenesek voltak, és utánpótlásukat a katonaszökevények és a bujdosó honvédek „adták”. Az egész vármegyéket sakkban tartó betyárok a csendőrökre, a kormánytisztviselőkre, valamint a behódolt magyarokra vadásztak, és – Rózsa Sándorral az élen – az osztrákokkal szembeni ellenállás szimbólumai lettek (28). A betyárrá lett és erőszakos bűncselekményeket az osztrákok és a helybeliek ellen egyaránt elkövető dezertőrök, az osztrák katonai büntetés-végrehajtást kerülők szabályos katonai harcot folytattak az abszolutizmus képviselői ellen. A kényszersorozást és az osztrák hadseregben való katonai szolgálatot elutasítók mindenképpen a passzív rezisztencia képviselői, ugyanakkor attól a pillanattól fogva, hogy – irreguláris formában, de – a fegyveres harc folytatása mellett döntöttek, az általunk tárgyalnak fogalmi körén kívül esnek. Hasonló a helyzet azokkal, akik fegyvert ugyan sosem fogtak a hatalom képviselőire, de támogatták, pártolták, bújttatták, segítették a betyárokat. (Azaz nem nyilvánosan, de egyetértésükről biztosították az udvar ellen fegyveres felkelést folytatókat. Nyilván nem tartoznak ebbe a kategóriába azok, akik életüket féltve kényszerültek a betyárok támogatására.)

Nehezebb azok besorolása, akik az ellenállás szimbólumává váló ún. Rózsa Sándor-viseletet hordták (zöld szövetből készült, piros hímzésű kabát, azaz „lajbi”). A megyei nemesek körében a lajbi viselete széles körben elterjedt volt és ismertek olyan esetek, amikor pusztán ezért hadbírótság elé került a Rózsa Sándor-ruha viselője (29). Témánk szempontjából nem lehet mérvadó az, hogy pusztán egy ruha viseletéért nem polgári, hanem egyenesen hadbírótság elé kerülhet valaki. (Szinte minden tiltakozó magatartást tanúsító személy hadbírótság elé került.) A lajbi azonban nem akármilyen ruha volt, hanem az irreguláris erők katonai uniformisa, egy aktuális és folyamatos, emberáldozatokat követelő katonai ellenállás szimbóluma is egyben. A lajbi viselés elterjedt szokása nyílt politikai tiltakozás, önmagában véve hiába erőszakmentes, mégis az erőszakos ellenállás szimbólumával való azonosulást mutat. A politikai ellenállás erőszakos oldalának támogatását mutatja, viselői tehát nem sorolhatók a passzív ellenállás követői közé. [Az elmondottak miatt ugyancsak a politikai ellenállás kategóriába sorolandó a magyar honvéd hadsereg öltözékének viselete (honvédattila, dolmány, bunda, csákó, sapka; huszárruha) is.]

A passzív rezisztencia szekunder formái

Ennek alapján könnyebb besorolni a Kossuth Lajosról, az első független magyar kormány pénzügyminiszteréről, majd az emigráció vezérééről elnevezett Kossuth-kalap viselőit. A pörge karimájú Kossuth-kalap viselete politikai tartalmat hordozott, demonstratív jelleget öltött, és éppen ezért a viseletét a hatalom tiltotta. Kossuth ugyan a fegyvertelen reformkor és a fegyverrel vívott forradalom egyik legnagyobb alakja volt és az emigrációban gyakran a fegyveres felkelés kirobbantása mellett foglalt állást, mégis jellegzetes (polgári) kalapja nem köthető a honvédséghez, az erőszak alkalmazóihoz. Annál is inkább így van ez, mert általában a kalap viselete a reformkorban, a forradalom kitörése előtt vált szokássá, és polgári értékekhez kötődik. (A Gandhi-féle és az általános passzív rezisztenciának fogalmi körébe tartozó, ruhaviseletben megnyilvánuló ellenállási forma.)

A forradalom idején divatba jött, és az abszolutizmus idején éppen ezért tiltották a szakáll, a bajusz és a hosszú haj viseletét. A magyar hadsereg katonáin kívül a forradalom nem katonai vezetői, az első felelős magyar kormány nem katona tagjai viselték a körszakállt és a pödört bajuszt. A kalapviselés szokásához hasonlóan a jellegzetes szakáll és bajusz viselete már a forradalom előtti időkben általánossá vált a nemesség körében. Tehát a Kossuth-kalaphoz hasonlóan a szakáll és a bajusz viselete nem teljesen független a forradalomtól, de elsődlegesen a szabadság és a függetlenség szimbóluma, tehát – mindkét definíció szerint – a passzív ellenállás része volt.

A Bach-korszakban sok nő ruhával és ruháinak színeivel vagy bizonyos ékszerek használatával fejezte ki a politikai rendszer elleni tiltakozását. A nemzeti trikolór színeivel, a kivégzésekre utaló piros és fekete színekkel ékesített ruhák vagy gyászruha viselete, továbbá a láncból készült karkötők (Skla ven-bracelette), a trikolór színeivel díszített női függők, melltűk az aradi vértanúk kezdőbetűjével ellátott ékszerek és karszalagok viselete kihallgatást és pénzbüntetést vont maga után. Mindez kifejezte a nemzeti értékekhez való ragaszkodást és a hatalom gyakorlóival szembeni nyílt, erőszakmentes szembeszegülést (30). (Mindkét értelemben használt passzív rezisztencia megjelenítője lett.)

A ruha- és ékszer-, valamint haj- és bajuszviseletben megnyilvánuló politikai tiltakozások valamilyen fontos esemény alkalmával váltak különösen demonstratívvá. A császár születésnapján vagy neve napján, vagy Kossuth és Batthyány Lajos névnapján, a forradalomhoz kapcsolódó ünnepeken, a kivégzések évfordulóin viselt magyar viselet vagy gyászruha, továbbá a színházi előadásokon, táncmulatságokon viselt nemzeti színű ruházat kollektív és látványos – az előzőekhez hasonlóan, a

passzív rezisztencia részét képező – politikai tiltakozások voltak (31).

A császár ünneplése a hivatalokban kötelező volt (kötelező volt „összegyűlni”), míg az említett összes többi rendezvény megtartása a gyülekezési törvény hatálya alá esett. Azok a nagyváradi hivatalnokok, akik 1851-ben a császár születésnapján magyar viseletben vagy fekete ruhában jelentek meg munkahelyükön, erőszakmentesen, nyíltan szembehelyezkedtek egy igazságtalan, elnyomást kifejező előírásnak, ebben a vonatkozásban nem működtek együtt az abszolutista hatalommal, tehát megvalósították – a definícióink szerinti – passzív rezisztenciát.

Az ostromállapot viszonyai között politikai összefüggéseket nem lehetett tartani, de nem politikaiakat is csak akkor, ha azok nem voltak nyilvánosak (!) és/vagy azon a hatóság képviseltette magát. Az engedéllyel megrendezett színházi bemutatók, megtartott bálók és táncmulatságok jelentősége megnőtt és tartalmuk módosult (átpolitizálódtak). (Ugyanígy a nem politikai éllel – engedély nélkül – létrehozott vadászegyletek és agár-egyesületek.) A forradalom leverése utáni, 1850-es báli időszaktól kezdve a sűrűn egymást követő „zajos nemzeti vigadás” jelentette az ellenállás formáját (32). (Általában a betiltott magyar csárdás hosszantartó táncolása jelentette a „legviharosabb” politikai-kulturális ellenállási formát.) A színházak és báltermek lettek a politikai találkozások színterei, a nemzeti kultúra továbbélésének és a nemzeti nyelv használatának különösen fontos társas alkalmai. A színházi darabok kiválasztása, azok kódolt (elnyomásellenes vagy éppen hatalmat legitimálni szándékozó) üzenetei, az ezekre adott közönségreakciók demonstrálták a passzív ellenállást. Mindennek természetesen volt némi nacionalista felhangja is (33).

A bálók kifejezetten magyar bálokként kerültek megrendezésre, ahol az osztrákok nemkívánatos személyek voltak, és akik az ellenük alkalmazott kellemetlenségek miatt nem is törekedtek a részvételre (34). Az osztrákoknak a magyar bálokról történt kizorítása negatív diszkrimináció, továbbá a színházi darabok hatalomellenes kiválasztása az elnyomók utálatát, sőt gyűlöletét mutatja. Mindezen erőszakmentes, nyílt és tömeges tiltakozó politikai akcióban kifejezésre jut a hatalommal és képviselőivel való együtt nem működés (nemzeti kultúrában, szórakozásban, nemzeti hagyományápolásban). A Gene Sharp-i alternatív nemzeti intézmények kiépítésének és saját kulturális világ megteremtésének a szándéka és az erőszakmentes kényszer alkalmazásának gyakorlata az, ami az általános passzív rezisztencia definíciójába belefér, míg a Gandhi-félébe nem.

A közhivatalt viselők

Az adott helyzetben – mint minden diktatúrában – szinte mindenre reagálási kényszer nehezedett, és az abszolutisztikus hatalomhoz való saját viszonyát szinte mindenkinek ki kellett alakítania, szinte mindenki valamilyen állásfoglalásra kényszerült. A hivatalviselésre képes birtokos nemesség, értelmiségi réteg (honorácior), a főleg vidéken élők és fiatalok közül nagyon sokan az abszolutizmussal való együttműködést választották. A hivatalviselés motívumai között a gyors karrier lehetősége és az anyagiak mellett a magyar közigazgatási területeken a nemzetiségek (szlovákok, románok, ukránok stb.) kiszorításának – hazafiasnak mondott – szándéka is szerepet játszott (35). Az együttműködést vállalók – a passzív rezisztencia szempontjából történő – megítélése mégsem teljesen egyértelmű, mivel a magyar hivatalvállalókat az osztrák hivatalok számos esetben „passzív rezisztenciával” vádolták meg (36). A definitívum (1853. május–1860. június) időszakában például az államapparátus ismételt átszervezése idején a helytartósági osztályok éléről „az államapparátusból mindazokat az elemeket eltávolították, amelyek a provizórium idején még bizonyos gátat emeltek a kormány intencióinak” (37). A megvádoltak voltak azok, akik az új igazgatási eljárásokat „csendesesen negligálták” és „intrikáltak minden ellen, ami nem magyar” (38). Ők azok a magyar hivatalnokok, akikről Joseph Protmann pesti rendőrigazgató azt jelentette, hogy „minden lehető alkalommal hátrafelé húztak, s az ókonzervatívok által vallott passzív ellenállást követik hivatali tevékenységükben” továbbá, hogy a „legalattomosabb módon mindent megtesznek, ami népszerűtlenné teszi az új intézményeket, vagy ami azok életbeléptetését megakadályozza. Ha nem cselekedhetnek aktívan ebben a szellemben, a passzív ellenálláshoz nyúlnak” (39). A kassai rendőrigazgató, a magyar igazságszolgáltatásban dolgozó magyar hivatalnokokat három csoportra osztotta, miszerint vannak, akik minden reformot elleneznek és vannak, akik a hatalommal szemben állnak ugyan, de a „jó” felé befolyásolhatók, míg a harmadik csoportot szerinte azok alkották, akik együttműködést mutatnak, mindennel egyetértenek, de aztán mindent változatlanul hagynak (40). A hivatalt vállalók megítélése – magyar oldalon – sem volt teljesen egységes (41), bár mind a liberális, mind pedig a konzervatív oldalon elítélendő kollaborációnak számított (42). A közfelfogás szerint a hivatalvállalót „erkölcsi bélpoklosnak” és „tisztetebeli hazaárulónak” tekintették, gúnynevén pedig „krétás”-nak (43).

A hivatalt vállalók formálisan felesküdték a császárra, informálisan olykor megszegték esküjüket. Sokan arra az elvi alapra helyezkedtek, hogy a „külső” együtt nem működés helyett a „belső” együtt nem működést választják. (Utóbbi belülről kezdi

ki az abszolutizmust és hatékonyabb lehet.) A „belső” ellenállók és a hazafias okokból hivatalt vállalókat („informális ellenállók”) mégsem nevezhetjük – legalábbis a korábban megfogalmazott definíciónk szerint – a passzív rezisztencia kategóriába tartozóknak. Azért nem lehetséges ez, mert ha a passzív ellenállás erőszakmentes és tömeges ellenállási forma volt is, meghatározóan együttműködő magatartást mutatott a hatalommal. Nehéz meghúzni a határvonalat abban a tekintetben, hogy tevékenységük egészére (munkamorál, a munkához való hozzáállás) vagy csak bizonyos kérdések vonatkozásában, eseti jelleggel válósult-e meg az együtt nem működés, ugyanakkor az nem lehetett nyilvános magatartási forma. A bármilyen okból hivatalt vállalók csak informálisan és rejtőzködő módon utasították el az együttműködést, miközben a formális kötelezettségek döntő többségét végrehajtották: lelkesedés nélkül vagy kifejezetten ellenérzésekkel, de vállalták a kollaborációt.

HIVATKOZÁSOK

1. Hyperdictionary. English Dictionary.
<http://www.hyperdictionary.com/dictionary/passive+resistance>
2. The New Dictionary of Cultural Literacy (Third Edition.) 2002.
<http://www.bartleby.com/59/13/passiveresis.html>. Mahatma Gandhi: *Az erkölcsiség vallása*. Farkas Lórinç Imre Könyvkiadó. Budapest, 1998. 135.
4. Bozóki András: *A gandhizmus szellemisége*. Valóság, 1987. 9. szám, 80.
5. Mahatma Gandhi: *Az erkölcsiség vallása*. Uo. 59.
6. Mahatma Gandhi: *Az erkölcsiség vallása*. Uo. 135.
7. Mahatma Gandhi: *Az erkölcsiség vallása*. Uo. 94–95
8. Mahatma Gandhi: *Az erkölcsiség vallása*. Uo. 136.
9. Mahatma Gandhi: *Az erkölcsiség vallása*. Uo. 135.
10. Mahatma Gandhi: *Az erkölcsiség vallása*. Uo. 136.
11. Henry David Thoreau: *A polgári engedetlenség iránti kötelezettségről*. Budapest, Európa Kiadó, 1990.
12. Mahatma Gandhi: *Az erkölcsiség vallása*. Uo. 136.
13. Boston, Porter Sargent Publishers (Fifth Printing), 1985.
14. Gene Sharp: *The Politics of Nonviolent Action*. Uo. Index. 851. és 861.
15. Gene Sharp: *The Politics of Nonviolent Action*. Uo. 76–77.
16. Gene Sharp: *The Politics of Nonviolent Action*. Uo. Index. 861
17. Figyelemmel a *Magyar Értelmező Kéziszótárban* [Budapest, Akadémiai Kiadó, (kilencedik kiadás), 1972. 1091.], továbbá a *Révai Nagy Lexikonban* (Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. Kiadó, 1922. 233.) foglaltakra, valamint Sári Jánosnak az *Alapjogok* [Alkotmánytan II. Budapest, Osiris Kiadó (második kiadás), 2003. 279–284.] című könyvére.
18. Nemeskürty István: *Parázs a hamu alatt*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1981. 19.
19. Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*. AETAS (Történettudományi folyóirat) 1995. 4. 27.
20. Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*. Uo. 19.
21. Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*. Uo. 20.

22. Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*. Uo. 20.
23. Makk József, komáromi vár volt tüzérparancsnoka, az emigráns Kossuth Lajos felhatalmazásával (1851. június 28.) új szabadságharcot készített elő. A szervezkedés legerősebb Székelyföldön és Pesten volt. Makkot elfogták (1851. december 1.), majd a mozgalom három vezetőjét Székelyföldön, két vezetőjét Pesten kivégezték, a mozgalom nőtagjait 12–15 év várfogságra ítélték. Noszlopy Gáspár egykori kormánybiztos szabadcsapatokat szervezett az osztrákok ellen. Ferenc József császárt akarták túsul ejteni Kecskeméten. Nyolc társával együtt kivégezték (1853. március 3.).
- Libényi János szabólegény sikertelen merényletet követett el a császár ellen Bécsben (1853. február 18.). Nyolc nappal később kivégezték. Török János erdélyi református tanár vezette összeesküvés résztvevői fegyveresen akarták Magyarországot felszabadítani. Két társával együtt kivégezték (1854. március 10.).
- Skrzetulsky Kázmér gerillacsoportot szervezett a Mátrában.
- Hatvani Imre csoportjának tagjai felkelési tervet dolgoztak ki, majd elfogásuk után a szervezet 14 tagját 12–15 év börtönre ítélték (1853. február 5.).
- Csomortányi Károly forradalmi társaságot szervezett, 20 év börtönt kapott (1854. június 24.) és 1857-ben amnesztiával szabadult.
- A fegyveres ellenállás szervezéséért Gaparich Kilit ferences szerzetest kivégezték (1853. szeptember 2.).
24. Lukács Lajos: *Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867*. Budapest, Művelt Nép Kiadó, 1955.
25. Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*. Uo. 27.
26. Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*. Uo. 27.
27. A XVIII. században a betyár szó a vándorló, fizikai munkát végzők megjelölésére szolgált. Közéjük egyre nagyobb számban keveredtek a földesúri önkény és az egyre növekvő munkakötelezettség vagy a katonaság elől menekülők. A félkatonai formában működő betyárok 2–3 fős, 10–15 fős vagy 50–60 fős csoportokat alkottak. Rózsa Sándort sokszor bebörtönözték, kétszer ítélték halálra. Életfogytiglani büntetését töltve börtönben halt meg.
28. Nemeskürty István: *Parázs a hamu alatt*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1981. 82.
29. Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*. Uo. 31.
30. Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*. Uo. 39., 42.
31. Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*. Uo. 33., 44.
32. Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*. Uo. 34.
- Deák Ferenc levele Csányiné Inkey Szidóniához (Pest, 1850. február 2.). In: Sándor Pál (szerk.): *Deák Ferenc kiadatlan leveleiből*. Magyar Történelmi Társulat Kiadó, Budapest, 1992. 84–85.
33. Buzinkay Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest, Haza és Haladás Alapítvány, 1993. 43.
34. Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*. Uo. 34.
35. Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 169–170.
- Papp József: *Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig*. Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó, 2003. 32.
36. Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Uo. 171–172.

37. Sashegyi Oszkár: „Az abszolutizmuskori levéltár”. Budapest, Akadémia Kiadó, 1965.
38. Deák Ágnes: „*Nemzeti egyenjogúsítás*”. Uo. 171.
39. Joseph Protmann pesti rendőrigazgató jelentéseit (Pest, 1852. július 5.; Pest, 1852. december 31.) idézi Deák Ágnes: „*Nemzeti egyenjogúsítás*”. Uo. 171.
40. Marx kassai rendőrigazgató hangulatjelentését (Kassa, 1853. január 16.) idézi Deák Ágnes: „*Nemzeti egyenjogúsítás*”. Uo. 171–172.
41. A hivatalvállalást „közbenjáró szerepnek” nevező, a Magyar Hírlapban megjelent (Pest, 1850. május 14.) újságcikket idézi Deák Ágnes: „*Nemzeti egyenjogúsítás*”. Uo. 166.
42. Deák Ágnes: „*Nemzeti egyenjogúsítás*”. Uo. 166.
43. Deák Ágnes kutatásai nyomán idézem, aki az alábbi eredeti forrásokat használta: Busbach Péter: *Egy viharos emberöltő*. Budapest, 1898–1899. Kilián Frigyes Kiadó 2. kötet, 47.; *Splényi Béla emlékiratai*. (Sajtó alá rendezte: Kendi Mária–Fábri Anna.) Budapest, Magvető Kiadó, 1984. 2. kötet, 371.; Kajtár István: *Magyar városi önkormányzatok (1848–1918)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 153.